

## O'ZBEK ADABIYOTIDA MUALLIM OBRAZI TAVSIFI

*Egamberdiyeva Dilnura Xurshid qizi*

*Jizzax davlat pedagogika universiteti 3-bosqich talabasi*

**Annotatsiya.** Muallim obrazi o'zbek adabiyotida ma'rifat, axloq va ijtimoiy tarbiya tutashgan markaziy timsollardan biridir, ammo uning tavsifiy qatlamlari ko'pincha alohida davrlar kesimida umumlashtirilmagan. Tadqiqotning maqsadi muallim obrazining tarixiy-qiyosiy siljishini aniqlash va badiiy talqindagi barqaror belgilarni ajratishdan iborat. Metod sifatida hermenevtik o'qish, manbashunoslik va xronologik-tipologik solishtirish qo'llandi; matnda uch davrga mansub badiiy namunalardagi ta'rif birligi va farqi tekshirildi.

**Kalit so'zlar:** badiiy talqin, hermenevtika, ma'rifatparvar qahramon, pedagogik timsol, tarixiy-qiyosiy tahlil

**Аннотация.** Образ учителя в узбекской литературе является одним из центральных символов, где переплетаются просвещение, нравственность и социальное воспитание, однако его описательные слои часто не были обобщены в разрезе отдельных периодов. Цель исследования состоит в выявлении историко-сравнительного смещения образа учителя и выделении устойчивых признаков в художественной интерпретации. В качестве метода были применены герменевтическое чтение, источниковедение и хронологико-типологическое сопоставление; в тексте была проверена общность и различие описаний в художественных образцах, относящихся к трем периодам.

**Ключевые слова:** бадийная интерпретация, герменевтика, просветительский персонаж, педагогический тип, историко-сравнительный анализ

**Abstract.** The teacher image in Uzbek literature is one of the central symbols where enlightenment, morality, and social upbringing intersect, yet its descriptive layers have often not been generalized across separate periods. The aim of the study is to identify the historical-comparative shift of the teacher image and to distinguish stable features in artistic interpretation. Hermeneutic reading, source studies, and chronological-typological comparison were used as methods; the unity and difference of descriptions in artistic examples belonging to three periods were examined in the text. The analysis showed that the teacher symbol appears in 3 main models: as an enlightenment guide, as a provider of moral criteria, and as an image expressing modern pedagogical consciousness.

**Keywords:** artistic interpretation, hermeneutics, enlightening character, pedagogical type, historical-comparative analysis

## KIRISH

Muallim obrazi o'zbek adabiyotida ma'rifat, axloq va ijtimoiy tarbiya kesishgan markaziy timsollardan biri bo'lib, uning tavsifi uch davrda turlicha badiiy yuklama oladi [1]. Qodirov va Yo'ldoshev tadqiqotlari bu obrazning mumtoz an'ana hamda XX asr nasridagi uzviyligini ko'rsatadi, biroq hozirgi adabiy jarayondagi yangilanishlar alohida tizimli tahlilni talab qiladi [2]. Shu bois muallim obrazi, uning tavsif vositalari va ma'naviy-ma'rifiy semantikasi tarixiy-qiyosiy hamda hermenevtik yondashuvda qayta ko'riladi [3].

Tadqiqotning ilmiy yangiligi muallim obrazini mumtoz didaktik matnlar, XX asr o'zbek nasri va hozirgi adabiy jarayon doirasida birlashtirib o'rganishda namoyon bo'ladi [4]. Karimova, Murodova va Shukurova muallimning tarbiya, ma'rifat va milliy uyg'onish bilan bog'liq qatlamlarini yoritgan, ammo obraz tavsifining badiiy detal va psixologizm bilan tutashuvi yetarli umumlashtirilmagan [5]. Shu nuqtada stilistika, matn poetikasi va diskurs tahlili birgalikda qo'llanib, bayt iqtiboslari hamda majoziy ma'no sharhi uchun tanlangan matnlar doirasi belgilanadi [6].

Tadqiqotning maqsadi — o'zbek adabiyotida muallim obrazi tavsifining uch davriy qatlamini aniqlash va uning ma'naviy-ma'rifiy mazmunini izchil sharhlashdir. Vazifalar quyidagilardan iborat: 1) mumtoz matnlardagi muallimga doir bayt va lavhalarni ajratish; 2) XX asr o'zbek nasrida pedagog qahramon funksiyasini tavsiflash; 3) hozirgi adabiy jarayondagi estetik yangilanishni ko'rsatish; 4) obraz tizimidagi konseptual metafora va psixologik detalni qiyoslash [7]. Tadqiqotning ob'ekti — o'zbek adabiyotidagi muallim obrazi; predmeti — uning tavsif vositalari va tarixiy-qiyosiy talqini [8].

Metodologik asosni manbashunoslik, tarixiy-qiyosiy tahlil va hermenevtika tashkil etadi; tanlangan 12 ta manba ichida 6-8 ta tayanch badiiy namuna kontent-tahlil orqali saralanadi [9]. Bu yondashuv muallim obrazining janr xususiyatlari, obraz tizimi va adabiy poetika bilan bog'liq qatlamlarini keyingi tahlil uchun aniq chegaralaydi [10].

## ASOSIY QISM

1-jadvalda jamlangan xronologik qatlamlar muallim obrazi tavsifining uch davrda bir xil markazga emas, turli badiiy vazifalarga bo'ysunganini ko'rsatadi. Mumtoz didaktik matnlarda muallim ko'proq ma'rifat manbai sifatida belgilangan bo'lsa, XX asr o'zbek nasrida u ijtimoiy tarbiya va shaxs kamoloti bilan bog'langan [2]. Hozirgi adabiy jarayonda esa obrazning psixologik va diskursiv qirralari kuchayib, tavsif ichki nutq, detal va muallimning kasbiy mas'uliyati orqali ochiladi [8]. Bu siljish tarixiy-qiyosiy tahlilda muallim obrazining barqaror yadrosi saqlanganini, estetik ifoda esa davrga qarab yangilanganini tasdiqlaydi [1].

**1-jadval. O'zbek adabiyotida muallim obrazi tavsifining davriy qatlamlari**

| <b>Davr</b>            | <b>Tayanch badiiy namuna</b>                                            | <b>Tavsifiy belgi</b>                                                  |
|------------------------|-------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------|
| Mumtoz didaktik qatlam | Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur an'anasidagi pandiy matnlar | Muallim ma'rifat, odob va ilm uzatuvchi timsol sifatida beriladi       |
| XX asr ma'rifiy nasri  | Abdulla Qodiriy hamda jadid nasri bilan bog'liq matnlar                 | Muallim ijtimoiy uyg'onish va tarbiya vazifasini bajaradi              |
| Hozirgi adabiy jarayon | Zamonaviy hikoya va romanlar                                            | Muallim psixologik murakkablik va kasbiy mas'uliyat bilan tavsiflanadi |

Manba: muallif tahlili, [1]

Mazmuniy-tipologik guruhlashda muallim obrazi uch qatlamga ajraldi: ma'rifatparvar, axloqiy yetakchi va psixologik shaxs. Qodirov muallimni ma'rifatparvarlik an'analarning davomchisi sifatida talqin qilib, uning badiiy tavsifida ilm va odobning birikishini ajratadi [1]. Karimova jadid adabiyotida muallimni tarbiya g'oyasining faol tashuvchisi deb ko'rsatadi, bu esa obrazning ijtimoiy yukini kuchaytiradi [4]. Islomov romanlarda pedagog qahramonning ijtimoiy-axloqiy funksiyasi kengayganini qayd etib, zamonaviy matnlarda muallimning faqat dars beruvchi emas, balki axloqiy mezon bo'lib qolganini belgilaydi [8]. Shu bois tipologik tasnif muallim obrazining ma'naviy, ma'rifiy va estetik qatlamlarini bir-biridan ajratib, ularning o'zaro tutashuvini ham ochadi.

Badiiy detal va psixologizm muallim tavsifining eng sezgir ko'rsatkichiga aylandi. Tursunova muallim obrazida ko'z qarashi, sukut, muomala ohangi kabi mayda belgilar xarakter qurilishida hal qiluvchi rol o'ynashini ko'rsatadi [6]. Sattorov hikoyachilikda ustoz va muallim obrazlari ko'pincha nutqiy ixchamlik orqali berilishini, shu sababli tavsifning semantik zichligi oshishini ta'kidlaydi [7]. Bunday kuzatuvlar hermenevtik o'qishda muallim obrazining tashqi lavha bilan cheklanmasligini, uning ichki ma'naviy holati badiiy detal orqali ifodalanishini tasdiqlaydi. Natijada, tavsifning markazi personajning kasbiy nomida emas, uning matndagi axloqiy ta'sirida jamlanadi.

XX asr o'zbek nasri bilan hozirgi adabiy jarayon orasidagi farq, avvalo, muallimning nutqiy mavqeida ko'rinadi. Yo'ldoshev muallim timsoli XX asr nasrida ko'pincha ijtimoiy islohotchi sifatida qurilganini qayd etadi [2]. Murodova Abdulla Qodiriy asarlarida muallim va ma'rifat g'oyasi bir-birini to'ldirishini, shu sababli obrazning tarixiy vazifasi faqat ta'lim bilan cheklanmasligini ko'rsatadi [5]. Shukurova milliy uyg'onish davri estetik qarashlarida muallim obrazi xalq ongini uyg'otuvchi markaziy belgi bo'lib qolganini ta'kidlaydi [11]. Bu ketma-ketlik muallim tavsifining tarixiy-qiyosiy rivojini aniqroq belgilab, keyingi umumlashmada ma'naviy va estetik xulosalarni birlashtirishga zamin yaratadi.

### **XULOSA**

Muallim obrazi tavsifida aniqlangan uch qatlam — ma'rifatparvarlik, axloqiy yetakchilik va zamonaviy pedagogik-idrokiy talqin — o'zbek adabiyotining tarixiy-qiyosiy silsilasida barqaror semantik markazni ko'rsatadi. Bu sintez mumtoz didaktik matn, XX asr nasri va hozirgi adabiy jarayonni birlashtirgan badiiy modelni ochadi. Mazkur yondashuv muallim obrazini faqat kasbiy timsol emas, balki ma'naviy mezon sifatida ham belgilaydi. Shu asosda adabiy ta'limda obraz tahlili uchun alohida konseptual mezon ishlab chiqildi. Navbatdagi bosqichda muallim obrazining gender, hududiy va janriy o'zgarishlari alohida korpusda tekshirilsa, tavsifning ichki dinamizmi yanada nozikroq aniqlanadi.

### **ADABIYOTLAR RO'YXATI**

1. Qodirov N. O'zbek adabiyotida muallim obrazi va ma'rifatparvarlik an'analari // O'zbek tili va adabiyoti. — 2022. — №4. — B. 18-24.
2. Yo'ldoshev M. XX asr o'zbek nasrida muallim timsoli // Filologiya masalalari. — 2021. — №3. — B. 41-47.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. — М.: Искусство, 1979. — 424 с.
4. Karimova D. Jadid adabiyotida muallim obrazi va tarbiya masalasi // O'zbekiston: til va madaniyat. — 2023. — №2. — B. 55-61.
5. Murodova Z. Abdulla Qodiriy asarlarida muallim va ma'rifat g'oyasi // Sharq yulduzi. — 2024. — №1. — B. 72-78.
6. Tursunova M. Muallim obrazi talqinida badiiy detal va psixologizm // O'zbekiston: til va madaniyat. — 2021. — №3. — B. 44-50.

<sup>1</sup>Muallim obrazining badiiy tavsifida detal va psixologizm bir-birini to'ldiruvchi ikki qatlam sifatida ishlaydi.

<sup>2</sup>Tipologik guruhlashda deduktiv belgi sifatida ma'rifat, axloq va psixologik murakkablik tanlandi.

7. Sattorov B. O'zbek hikoyachiligida ustoz va muallim obrazining badiiy talqini // Ilmiy axborotnoma (Samarqand DU). — 2021. — №6. — B. 93-99.
8. Islomov A. O'zbek romanlarida pedagog qahramonning ijtimoiy-axloqiy funksiyasi // Filologiya masalalari. — 2024. — №4. — B. 12-19.
9. Лихачёв Д.С. Поэтика древнерусской литературы. — М.: Наука, 1979. — 360 с.
10. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. — Л.: Наука, 1977. — 408 с.
11. Shukurova N. Muallim obrazi va milliy uyg'onish davri adabiy-estetik qarashlari // O'zbek tili va adabiyoti. — 2025. — №1. — B. 33-39.